

УДК 343.98.06

В. В. КОРНІЄНКО,*кандидат юридичних наук,**старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії**факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства**Харківського національного університету внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ ТА ЗЛОЧИННИХ ГРУП У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано злочинну діяльність посадових осіб банківської сфери. На основі аналізу наукових джерел та слідчої практики надано криміналістичну характеристику особи злочинців, що діють у банківській сфері. Запропоновано визначення та розроблено класифікацію суб'єктів злочинів і злочинних груп у сфері банківської діяльності.

Ключові слова: особа злочинця, криміналістична характеристика, злочинна діяльність, банківська сфера, економічна злочинність.

Kornienko, V.V. (2015), "Forensic characteristics of the offender's identity and criminal groups operating in the banking sector" ["Kryminalistychna kharakterystyka osoby zlochyntsia ta zlochyynykh hrup u sferi bankivskoi diialnosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 98–102.

Відомо, що банківські установи – один із найдавніших та найкорисніших економічних винаходів людства. За окремими даними історія появи перших банків бере початок у X ст. н. е. [1, с. 44]. Саме банкіри вигадали гроші як одиницю виміру вартості та інші платіжні засоби (векселі, чеки, гарантії тощо), які активно сприяють фінансовому обігу будь-якої держави.

Постановка проблеми. Наші дослідження довели, що більшість ідей різного роду зловживань у банківській сфері – це також справа рук банківського персоналу. Концентруючи величезні суми ввірених коштів, банківська сфера виступала і виступає зоною для здійснення розкрадань. Сьогодні більшість посадових осіб банківської сфери це інтелектуальна «каста» фахівців своєї справи, спроможних активно протидіяти кримінальному переслідуванню. Тому в структурі протидії злочинності у банківській сфері важливе місце займають наукові дослідження щодо аналізу злочинної діяльності посадових осіб сфери банківської діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особа, яка вчинила злочин, розглядається кримінально-правовими науками як особистість із властивими їй соціальними, професійними, демографічними та психологічними якостями. Особистість суб'єкта злочинів, що вчиняються з використанням можливостей банківської системи, займає важливе місце у побудові криміналістичних характеристик злочинів та розгляді технологій злочинного збагачення. Кримінологічне та криміналістичне вивчення особи економічного злочинця, у тому числі у кредитно-фінансовій сфері, ставало предметом

дослідження широкого кола фахівців. Серед них можна виділити Ю. М. Антоняна, О. П. Буцана, А. Ф. Волобуєва, А. Ф. Зелінського, В. Е. Коновалову, В. Д. Ларичева, В. Д. Пчолкіна, Г. А. Матусовського, Р. С. Сатуєва, Р. Л. Степанюка, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька та ін. Не ставлячи під сумнів їх вагомий внесок у розв'язанні питань, що розглядаються, хотілося б наголосити на відсутності на даний момент комплексних підходів до вивчення особи економічного злочинця, що є специфікою дослідження кримінальних діянь, вчинених у банківській сфері. Мова йде про створення комплексних методик розслідування, що ґрунтуються на складних схемах (технологіях) протиправного збагачення з використанням можливостей банків.

Метою цієї статті є доповнення криміналістичних знань про особу злочинців, які мають статус посадових осіб сфери банківської діяльності, їх класифікація та визначення напрямів використання цих даних про осіб у процесі виявлення і розслідування злочинів.

Виклад основного матеріалу. Для криміналістичної характеристики осіб, які вчиняють економічні злочини, важливе значення мають кримінологічні дані, що стосуються структури особистості злочинця [2, с. 63]. Вчені-кримінологи до вивчення особи злочинця включають дослідження широкого діапазону складових людської діяльності: соціально-демографічних рис, взаємозв'язку причин і наслідків протиправної поведінки, внутрішніх факторів мотивації кримінальної поведінки, ціннісних орієнтацій особи, типології злочинців, інфраструктури злочинних груп тощо, тобто даних,

що необхідних для використання з метою попередження злочинів [3, с. 52]. Однак під криміналістичним дослідженням особи варто розуміти пошук криміналістично значущої інформації про невідомого злочинця та оцінку даних про осіб, які потрапили у межі кримінального провадження. Отже, з криміналістичної точки зору нас цікавить лише інформація, що дозволить визначити напрям і способи пошуку особи, яка вчинила злочин, обрати найоптимальніші методи розслідування злочинів, спрогнозувати поведінку особи у тій чи іншій ситуації встановити зв'язок між даними про особу злочинця, схему чи технологію злочинного збагачення та обставинами вчинення нею злочину, отримати дані про тих, хто найчастіше вчиняє злочини такого виду. Наведені дані про типові ознаки поведінки суб'єктів злочинів дозволяють слідчому чи оперативному працівникові виявити схильних до протиправної поведінки осіб, значно звужити коло підозрюваних, з'ясувати ціль та мотив вчинення злочину, побудувати версії та спланувати тактичні операції, а після того, як підозрюваний стане відомим, – визначити лінію поведінки відносно нього.

Злочинну діяльність посадових осіб у банківській сфері можна розглядати у структурі так званої білокомірцевої злочинності («white-color crime») [4]. Характерною рисою «білокомірцевих» злочинців є те, що вони мають спеціальний статус посадових, матеріально відповідальних осіб або виконують певні функції у господарчій сфері (розподільчі, наглядові чи контрольні), а не є сторонніми для об'єкта посягання людьми, включеними у систему економічних відносин. Вирішальним фактором при встановленні суб'єктного складу економічних злочинів у сфері банківської діяльності є їх відношення до цієї сфери. Насамперед, це: 1) особи, які займають відповідні посади в установах банків; 2) посадові особи підприємств, установ та організацій різних форм власності, які своїми злочинними діями порушують охоронювані державою інтереси здійснення банківської діяльності; 3) представники контрольних, наглядових, правоохоронних органів та інших установ, які мають корисливу зацікавленість у здійсненні злочинів вказаного напрямку.

Характеризуючи осіб, які вчиняють злочини у банківській сфері, необхідно враховувати їх основні відмінні риси. Більшості з них властиві порівняно високий рівень освіченості, прагнення до накопичення багатства будь-яким шляхом, швидка адаптація до змін нормативно-правового характеру, наявність широкого кола ділових стосунків тощо. Здійснення злочинів у

цій сфері вимагає від учасників певних знань, навичок і спеціальної підготовки. Одній особі достатньо важко вирішити весь комплекс виникаючих проблем, тому нерідко на етапах підготовки до скоєння злочину та його реалізації діють абсолютно різні особи у складі злочинних груп. Корисливим злочинним діям осіб сприяють, з одного боку, умови слабого контролю за порядком діяльності банків, а з іншого – можливість прикриття зловживань завдяки існуванню інституту банківської таємниці. Тому злочинці вміло використовують вже об'єктивно сформовані для них вказані сприятливі умови.

Складаючи криміналістичну класифікацію суб'єктів злочинів, ми виходимо з позиції, запропонованої Г. А. Матусовським. Залежно від способів досягнення злочинної мети вони відносяться до загальної групи осіб, які беруть участь в економічній діяльності або у її регулюванні. У такому випадку на характеристики образу дій, здійснення механізму злочину, застосування тих чи інших злочинних способів впливають службове становище винного, його доступ до банківських фінансових ресурсів, управління ними, «володіння ситуацією» у практиці правового регулювання економічних процесів тощо [2, с. 67]. У результаті вивчення слідчо-судової практики та з урахуванням особливостей механізму вчинення окремих злочинів у банківській сфері ми дійшли висновку, що суб'єктів злочинних зазіхань можна розділити на дві групи.

Група 1. Представники банківських установ.

До цієї широкої групи ми віднесли представників державних та недержавних банківських закладів. Усього у вивчених кримінальних справах проходило 79 осіб з числа персоналу банків, що складає 43,8 % від загальної кількості притягнутих до відповідальності за вироком суду. Структура цієї групи правопорушників включає в себе такі підгрупи: 1) керуючі банківськими установами, філіями та їх заступники; 2) керівники структурних відділів банківської установи (кредитних та кредитно-фінансових відділів, валютних операцій, інноваційного розвитку тощо) та головні бухгалтери банків; 3) інші працівники банку (кредитні інспектори, економісти, операціоністи, касири, фахівці з інформаційно-програмного забезпечення тощо). Серед представників цієї сфери порівняно високий рівень освіченості – у 87 % осіб є вища освіта, з них у 53 % – економічна, у 28 % – технічна та у 19 % – юридична.

У структурі названої категорії суб'єктів злочинів близько 9,7 % осіб – це керуючі банківськими установами, філіями та їх заступники.

Дані про посадовий та соціальний статус винних свідчать, що більшість з них займали високе службове становище і мали великі доходи. Вони, як правило, є організаторами (ініціаторами) вигадуваних злочинних схем збагачення. Керівники фінустанов нерідко в імперативному порядку самостійно вирішують питання розподілу банківських ресурсів, мають широкі ділові та особисті стосунки. За допомогою посадового становища та наявних можливостей їм доволі часто вдається заплутати сліди своїх злочинних дій та уникнути відповідальності. Підтвердженням цьому є опитування представників правоохоронних органів. 98,5 % слідчих вказали, що досить важко довести причетність керівників банків як організаторів злочинної групи до вчинення протиправних дій та приховання слідів такої діяльності.

Серед осіб – представників банківської сфери, які притягувалися до кримінальної відповідальності, доля осіб, віднесених нами до другої підгрупи, становить приблизно 47,8 %, до третьої підгрупи – 42,5 %.

У підсумку проведеного аналізу можна стверджувати, що представники банківської сфери зазвичай вчиняють злочини групою осіб (92,1 %) і дуже рідко – одноосібно (7,9 %). Взаємодіючи один з одним, вони утворюють різні форми співпраці у процесі підготовки, вчинення злочину, приховання слідів чи забезпечення «прикриття» злочинної діяльності. У ланцюгу злочинних дій, об'єднаних спільною метою, суб'єкти злочинів залежно від статусу та розподілу «ролей» вчиняють основні чи допоміжні злочини, виступають ініціаторами, організаторами, учасниками, співучасниками чи посібниками у вчиненні злочинних дій. Чоловіків злочинців-банкірів більше (65 %), ніж жінок. Переважну більшість складають особи віком від 35 до 45 років. Це економічно активна і працездатна частина населення. Серед них ніхто раніше не був притягнений до кримінальної відповідальності. Досвід роботи в банківській сфері у середньому складає 7 років. Як правило, кожен характеризується як працелюбний і дуже досвідчений професіонал.

Представники вікової категорії від 18 до 25 років серед банкірів-правопорушників зустрічаються у 14 % випадків. Вони, як правило, мали досвід роботи у банку до 5 років. Але у них помітна висока корислива мотивація до легкої злочинної «наживи». Поясненням цьому є психологічні особливості віку молодих фахівців. Такого висновку дійшли соціологи у своєму дослідженні, опитавши у 2009 році в українських компаніях близько 1000 молодих

працівників [5]. Тому вони активно долучуються до злочинних намірів керівництва, виступаючи співучасниками або посібниками різного роду зловживань. Так, протягом 2010–2012 р. банківська установа «К» у м. Запоріжжі видала кредити на загальну суму 11 млн грн [6]. Надання цих кредитів проводилося за особистою вказівкою керуючої банком та фактично заставою забезпечено не було. Враховуючи, що у позичальників були відсутні будь-які ресурси для погашення заборгованості по кредитах, керуюча філією надала вказівку підлеглим за відповідну винагороду підготувати низку фіктивних договорів майнової поруки від імені осіб, які мали значні кошти на своїх депозитних рахунках у цій банківській установі. Слідством було встановлено, що з метою прикриття неповернення двома комерційними підприємствами кредитних коштів за вказівкою правопорушниці було підготовлено два договори майнової поруки від імені підставної особи на загальну суму 100 тис. доларів США. Ці договори були сфальсифіковані кредитним інспектором та економістом за безпосередньої участі керуючою фінансовою установою. Віковий діапазон вказаних посібників злочину був від 23 до 28 років.

Група 2. Особи, що здійснюють контрольно-наглядові функції в банківській справі.

До цієї групи ми віднесли посадових осіб органів, які мають виключні повноваження щодо контролю та нагляду за діяльністю банків. Такі повноваження в Україні мають підрозділи Національного банку України (далі – НБУ). Під контролем НБУ знаходяться мінімум шість напрямків, які потенційно можуть бути джерелом чималого злочинного збагачення. Це операції з валютою та валютне регулювання, рефінансування та нагляд за діяльністю банків, їх ліквідація, а також державні закупівлі. Корислива злочинна діяльність посадових осіб НБУ на сьогодні залишається недостатньо дослідженою, оскільки бракує емпіричних даних. З відомих причин переважній більшості вдається уникнути кримінальної відповідальності.

Тим не менше, як вважають 87,2 % опитаних нами представників банківської сфери, жодний потужний «конвертаційний центр» не може існувати без прикриття посадових осіб із валютного управління обласних підрозділів НБУ. Оскільки саме воно має повноваження для видачі валютних ліцензій та контролю за переміщенням грошей по рахунках лорі банків з іншими державами.

Підтвердження інших можливостей для зловживань з боку НБУ є рефінансування банків

та призначення тимчасових адміністрацій або ліквідаційних комісій. Від тимчасової адміністрації, призначеної НБУ в банку, залежить багато, наприклад, наскільки якісно будуть оцінені активи збиткового банку, за якими цінами будуть продаватися ці активи, з ким із боржників банк буде розраховуватись у першу чергу.

В умовах фінансової нестабільності та кризових явищ в економіці у банківській сфері України дуже криміногенними виявилися операції з рефінансування (фінансової підтримки) комерційних банків з боку НБУ. Під рефінансуванням розуміють забезпечення центральним банком комерційних банків додатковими резервами на кредитній основі. Ініціаторами рефінансування виступають самі комерційні банки. Вони звертаються до центрального банку у випадку вичерпання можливостей поповнити свої резерви з інших джерел. За своєю суттю така процедура нагадує операцію кредитування: в якості кредитора виступає НБУ, а позичальником коштів – комерційний банк. Рефінансовані кошти повинні бути спрямовані на відновлення ліквідності та стійкості банку за умов надання достовірної інформації про його фінансовий стан. Отримані від НБУ кошти мають суворе цільове призначення, насамперед – недопущення затримки у розрахунках з вкладниками та іншими клієнтами банку. Але банкіри, зловживаючи посадовим становищем, використовують їх на власний розсуд: на покриття збитків від незаконно отриманих кредитів та на усунення інших проблем, що виникли внаслідок внутрішніх розкрадань, ризикових операцій тощо. І особливо небезпечними діями з боку банків є спекуляції з іноземною валютою на фінансовому ринку.

Виявити такі зловживання для правоохоронних органів раніше було неможливо з огляду на суцільну банківську таємницю у відносинах «комерційний банк – НБУ». Тільки завдяки фінансовій нестабільності, яка оголила проблеми банківського сектора, стали відомі схеми злочинних махінацій. Масштаби та наслідки таких злочинних акцій дуже великі: умисне доведення до банкрутства банків, ухилення від сплати податків, величезні збитки, заподіяні населенню та державі в цілому. Тому зараз дуже актуальним є криміналістичні дослідження щодо

збору доказової бази та успішного розслідування технологій злочинного збагачення посадових осіб комерційних банків та НБУ.

У порівнянні з 2012–2013 роками сьогодні більше половини комерційних банків, зареєстрованих в Україні, знаходиться на стадії ліквідації. Публікації у засобах масової інформації, статистичні дані та правоохоронна практика свідчать, що майже в кожному з них помічено велику кількість злочинних зловживань з боку керівної ланки. Протягом 2014 року оперативними працівниками ОВС виявлено та припинено діяльність 12 потужних конвертаційних центрів, що діяли під «дахом» 10 збанкрутілих комерційних банків. До складу «центрів» входило більше 400 фіктивних фірм, на рахунках яких незаконно знаходилися 52 млн грн, що очікували процедури легалізації [7].

З урахуванням наведеного можна зробити певні **висновки**. Наявність узагальненої інформації про суб'єктів вчинення злочинів та її використання є важливими умовами для з'ясування механізму вчинення злочину чи окремої групи злочинів у схемах протиправного збагачення, для виявлення осіб, причетних до злочину, та для встановлення їх рольових функцій. У результаті вивчення матеріалів кримінальних проваджень нами помічено, що у діях злочинців вбачається, як правило, склад не одного, а кількох злочинів. У ланцюгу злочинної поведінки вони утворюють відповідні сукупності (комплекси) у структурі технологій злочинного збагачення, які складаються з основних та підпорядкованих злочинів. Дані про такі технології злочинного збагачення з використанням банківської системи включають у себе відомості про типові ознаки кримінальної поведінки суб'єктів до, під час та після вчинення злочину. Це повинно бути обов'язково враховано при попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних справ, адже дозволяє слідчому чи оперативному працівнику виявити схильних до протиправної поведінки осіб, значно звузити коло підозрюваних у вчиненні злочину, з'ясувати ціль та мотив вчинення злочину, побудувати версії та спланувати тактичні операції, а після того, як запідозрена особа стане відома, – визначити лінію поведінки відносно неї при провадженні слідчих дій.

Список використаних джерел

1. Ковальчук Т. Т. Сучасні платіжні системи : монографія / Т. Т. Ковальчук, В. С. Лук'янов. – Київ : Знання, 2010. – 190 с.
2. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 479 с.
3. Сатуев Р. С. Экономическая преступность в финансово-кредитной системе / Р. С. Сатуев, Д. А. Шраер, Н. Ю. Яськова. – М. : Центр экономики и маркетинга, 2000. – 272 с.

4. Sutherland E. H. White-Collar Crime / E. H. Sutherland. – The uncut version / an introduction by Ceis and Coff reprint. – New Haven, CT : Yale University Press, 1983. – 116 p.
5. Щербина А. Все делают это : [Мошенничество на рабочем месте] / Анастасия Щербина // Корреспондент. – 25 дек. 2009 г. – № 49 (388). – С. 36–38.
6. Архів Міської прокуратури м. Запоріжжя, кримінал. спр. № 56-778 за 2008 р.
7. Любовь до казенных грошей веде до казенного дому // Іменем Закону. – 15 січ. 2015 р. – № 1–2. – С. 20.

Надійшла до редколегії 03.07.2015

КОРНИЕНКО В. В. КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА И ПРЕСТУПНЫХ ГРУПП, ДЕЙСТВУЮЩИХ В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ

Проанализирована преступная деятельность должностных лиц банковской сферы. На основе анализа научных источников и следственной практики предоставлена криминалистическая характеристика личности преступников, действующих в банковской сфере. Предложено определение и разработана классификация субъектов преступлений и преступных групп в сфере банковской деятельности.

Ключевые слова: личность преступника, криминалистическая характеристика, преступная деятельность, банковская сфера, экономическая преступность.

KORNIENKO V. V. FORENSIC CHARACTERISTICS OF THE OFFENDER'S IDENTITY AND CRIMINAL GROUPS OPERATING IN THE BANKING SECTOR

The criminal activities of officials of the banking sector are analyzed. It is found out that the initiators of preparation to commit and covering up the traces of crimes of economic crimes are mainly officials of the bank. Based on the analysis of scientific sources and investigative practices the author has presented forensic characteristics of criminals operating in the banking sector; the author has also offered definition and has elaborated a classification of the subjects of crimes and criminal groups in this sphere.

It is indicated that the subjects of criminal abuse in the banking sector – are the officials, who work at the bank, or are related to this area, i.e. persons, who have sole authorities to control the banking sector (representatives of the National Bank of Ukraine, the audit, etc.). Classification of the perpetrators of the crime in the banking sector and criminal groups is conducted by such parameters as the official position of a person, the direction (department) of his activity, age, motive and direct roles in preparing, committing and covering up traces of criminal activity.

It is concluded that the information about the typical features of criminal behavior of the subjects must be taken into account before, during and after the commission of the crime. This allows the investigator or operative officer to reveal persons prone to delinquent behavior, significantly narrow down the range of suspects in the commission of the crime, find out the purpose and motive of the crime, make leads and plan tactical operations, and after the suspected person becomes aware – determine in his relation the line of conduct while investigative actions.

Keywords: offender's identity, forensic characteristics, criminal activity, banking sector, economic crime.